

3. Bekh, I. D. (2003). *Vykhovannya osobystosti*. [Identity education]. Kyev.
4. Bochkarev, L. L. (2008). *Psykhohohyua muzykal'noy deyatel'nosti*. [Psychology of musical activity]. Moscow.
5. Zyazyun, I. A. (2008). *Filosofiya pedahohichnoyi diyi*. [Philosophy of pedagogical action]. Cherkasy.
6. Kahan, M. S. (1985). *Vnutrennyy dyaloh kak zakonomernost' khudozhestvenno-tvorcheskoho protsessa*. [Internal dialogue as a regularity of artistic and creative process]. Moscow.
7. Oleksyuk, O. M. (2004). *Pedahohika dukhovnoho potentsialu osobystosti*. [Pedagogy of the spiritual potential of the individual]. Kyev.
8. Padalka, H. M. (2008). *Pedahohika mystetstva : teoriya i metodyka mystets'kykh dystsyplin*. [Art Pedagogy: Theory and Methods of the Art Disciplines]. Kyev.
9. Rudnyts'ka, O. P. (2001). *Svitohlyadna funktsiya mystetstv*. [The worldview function of the arts]. Kyev.

УДК 159.922.76-056.49

DOI:10.36550/2415-7988-2019-1-185-143-146

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

ПАНЬКІВ Людмила Іванівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки мистецтва та фортепіанного виконавства Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова.

Наукові інтереси: розвиток духовно-творчих якостей учнів старшого шкільного віку засобами мистецтва.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

PANKIV Lyudmila Ivanovna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogy of Art and Piano Performance of the National Pedagogical University M. P. Dragomanov.

Circle of scientific interests: development of the spiritual and creative qualities of the senior school age by means of art.

Стаття надійшла до редакції 26.11.2019 р.

ПІДВАЛЬНА Юлія Василівна –

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6550-1389>

e-mail: pidvalna_u@meta.ua

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ЯК ОСНОВА ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ПОВЕДІНКИ ЖЕРТВИ ТА БУЛЕРА

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Як відомо, підлітковий вік є кризовим і переломним для дитини. Між межами «дорослості» та «дитячості» наростає напруженість. Тоді, коли для оточуючих підліток ще дитина, то вже себе він вважає дорослою особистістю, яка має право «сама вирішувати, як їй жити». Тому, в цей час роль оточення особистості дитини є визначною. Підліток переоцінює свою систему цінностей, поглядів на життя. Якщо для оточення притаманна асоціальна, аморальна, девіантна поведінка, то таке оточення є деприваційним для підлітка.

Сьогодні піднялося питання про таке соціальне явище, як булінг, що призводить до жахливих наслідків для всіх учасників процесу. Та варто зазначити, що на формування моделі поведінки чи то кривдника, чи то жертви, впливають саме соціальне оточення та індивідуально-психологічні особливості дитини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дане питання також вивчалось, як вітчизняними науковцями, так і зарубіжними. Серед яких слід зазначити

Д. Ольвеус, П. П. Хайнеманн, А. Пікас та Е. Роланд, а також Робін Ковальські, С'юзан Лімбер і Патріція Агатстон. Проте варто відмитити, що дана проблема була також розглянута через призму індивідуально-психологічних факторів такими науковцями, як Є. Кіричевською, У. С. Фомінних, О. О. Андронніковою, М. П. Долговою та іншими.

Мета статті полягає у теоретичному аналізі чинників, що впливають на формування моделі поведінки особистості підлітка та спричиняють прояв булінгу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Матеріали наукових досліджень свідчать, що діти, які виховуються у несприятливих умовах, більше схильні до сімейної, соціальної та кримінальної віктимізації, ніж діти, що виховуються у сприятливих умовах. Присвоєння протиправних норм, правил поведінки відіграє важливу роль у формуванні дитини віктимної моделі поведінки.

Оточення та дитина є взаємозалежними змінними: оточення відповідним чином

впливає на особистість, а особистість в міру свого досвіду і сприймання середовища впливає на нього.

Всі ситуації, що негативно впливають на формування особистості дитини можна поділити на 4 основних типи:

- 1) Шкільний булінг та домашнє насильство;
- 2) Деприваційні ситуації;
- 3) Конфліктні та кризові ситуації;
- 4) Неформальні групи (субкультури) [9].

Для української сім'ї насилья є терпимим, а для деяких сімей це вже стало нормою. Законом України «Про протидію домашньому насильству» визначено, що домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [7]. Домашнє насильство має широкий спектр причин. Так серед поширених можна виділити особистісними особливостями членів сім'ї (ригідність, низька самооцінка, домінування, агресивність та інше), а також стреси, пов'язані з соціально-економічними проблемами.

До основних чинників та причин насильства можна віднести соціальні та психологічні. Прихильники психологічних теорій акцентують увагу на психологічних особливостях кривдника та потерпілого, передусім схильності до насильства або ж до схильності поведінки жертви. Прибічники соціальних теорій розглядають вплив зовнішніх факторів на прояв насильства, а саме культурна норма, освітній рівень особистості, мікро- та макросередовище.

До соціально-психологічних факторів насильства можна віднести: пропаганда засобами масової інформації насильства та жорстокості, збільшення кількості розлучень та неповних сімей, авторитарний стиль виховання, невідповідність вимог до дитини і її можливостей, педагогічна занедбаність школярів, невиконання батьківських обов'язків, антисоціальний вплив оточення та інші.

Найбільший вплив на формування особистості дитини має стиль виховання батьків. Авторитарний стиль виховання, в

основі якого лежить диктат, може стати підґрунтям для розвитку агресивної поведінки дитини. Батьки, які керуються такими методами виховання, як наказ, примус, тиск, можуть стикатися зі супротивом дитини, що може проявлятися у формі лицемірства, грубості, брехні, спалахами агресивності, ненависті [4, с. 278].

М. Арутюнян виокремив такі типи сім'ї згідно її структури: традиційну, дитино-центричну та партнерську. Найбільш поширеними в Україні є традиційна та дитино-центрична. Традиційній сім'ї притаманне виховання поваги до дорослих, підпорядкування дітей дорослим. Педагогічний вплив у традиційній сім'ї здійснюється зверху до низу. Діти, які виростили у такій сім'ї, легко засвоюють норми, виконують свої обов'язки, ригідні у спілкуванні [6].

Для дитино-центричної сім'ї головним завданням є «щастя дитини». Дитино-центризм трактується як посилене піклування про дітей. Результатом такого підходу є формування завищеної самооцінки, байдужість та безвідповідальність дітей [2].

Виникнення конфліктних ситуацій у житті підлітка матиме віктимогенне значення лише тоді, коли конфлікти переростуть у кризи, що будуть стимулювати прояв віктимної поведінки. Деконструктивні конфлікти можуть стати підґрунтям для формування віктимних комплексів та ізоляцією жертви від її найближчого оточення. Що зумовлює виникнення комплексів: 1) уявної жертви (панікування, боягузтво); 2) імітація жертви [3, с. 41].

Також на формування особистості дитини впливає група, до якої входить дитина. Так одним з головних факторів впливу виступає неформальна група. Прагнення здобути авторитет серед ровесників, повагу та схвалення можуть визначати поведінку дитини. Взаємодія з однолітками дає можливість дитині краще пізнати себе, порівняти себе з іншими, обмінюватися інформацією, яку вони не можуть отримати від дорослих, вступати до емоційних контактів, які істотно відрізняються від сім'ї.

Чим більше послаблене спілкування дитини з батьками, тим вірогідніше, що група, до якої входить дитина, може стати референтною для неї, що може керувати поведінкою дитини.

Перебування у референтній групі може призвести до зміни ціннісних орієнтацій, засвоєння норм та правил поведінки, що притаманні групі, що у свою чергу можуть сприяти прояву віктимної поведінки, схильності до агресивних реакцій,

некритичного ставлення до оточуючих. Ідентифікуючи себе з групою дитина стає більш впевненою, краще пристосовується до соціуму, та навіть протистоїть йому.

Є. Кіричевська вважає, що агресивній поведінці серед дітей сприяють різноманітні психологічні методи, а саме наслідування, навіювання та переконання [8]. Так дитині може нав'язуватися думка про те, що агресія – це найефективніший метод вирішення проблем, і найкращий спосіб здобуття авторитету. Такий варіант вирішення міжособистісних конфліктів, може також бути обумовлений законами та нормами референтної групи, до якої належить дитина. Сутність референтної групи або субкультури може виражатися системою певних правил, а саме:

1. Правило приниження. Будь-яке зверхнє ставлення до члена групи, рівному за рангом, вважається як його приниження. Лише лідер групи дозволяє собі подібне.

2. Правило відсічі. Якщо дитина не може за себе постояти, тобто дати відсічі, то у групі її будуть вважати слабкою, і навіть можуть глузувати з неї.

3. Правило сили. Той, хто є сильнішим за інших, повинен проявити свою зверхність над іншим. І не дати можливості зруйнувати своїй репутації.

4. Правило переслідування. Дитина, яка має здібності, талант, може стати об'єктом для знущань та переслідування.

5. Правило компенсації збитків. Будь-які збитки підлягають компенсації.

6. Правило незацікавленості. Бути зацікавленим іншою людиною, давати їй схвальні відгуки, схвалювати її поведінку, дії, вчинки – це все буде сприйматися групою негативно, буде означати, що ти принижуєш себе.

7. Правило послаблення. Якщо ти проявляєш доброзичливість, довіру до нижчого за рангом, значить ти порушуєш дистанцію у ваших стосунках, що є зовсім неприйнятним.

8. Правило кругової поруки. Інколи члени групи потрапляють у ситуації, що мають протиправний характер, що дає можливість лідеру групи зміцнити свої позиції.

9. Правило нормальності. Всі норми, правила, які існують у групі, є прийнятними для членів групи, і кожен член повинен їх відстоювати та захищати [8, с. 5–6].

Перебуваючи у таких групах підліток може знаходитися у двох станах – гіпервіктимному та гіповіктивному. При гіпервіктимному стані для дитини є характерним необдуманість своїх вчинків, досягнення ейфорії, пошук ризику; для

гіповіктимного стану характерними є замкненість, ізоляція від спілкування та суспільства.

Віктимність будь-якої дитини взаємозалежна від її індивідуально-психологічних особливостей. Фундаментом будь-якої людської поведінки є психологічні причини, зокрема і віктимної.

Науковці вважають, що до внутрішніх змінних відносяться психо-динамічні особливості особистості, а також програмуючі особливості, що зумовлюють формування програми поведінки та діяльності особистості. Так У. С. Фоміних визначає, що одну з важливих ролей мають програмуючі, що проявляються у поведінці особистості, які включають в себе соціальні особливості такі, як моральні якості, установки, мотиви, які в першу чергу проявляються у спілкуванні з іншими, у ставленні до себе, своєї діяльності тощо; досвід – знання, вміння та навички; а також рівень культури особистості, тобто те, як особистість взаємодіє з оточенням у ході реалізації свого життєвого сценарію [10].

Ученими було визначено, що до основних чинників, що зумовлюють формування віктимності у дітей, належить поєднання агресивності, навіювання та тривожності. Агресивність впливає на прояв віктимності за допомогою активної провокаційної поведінки з характером насильства. Навіювання у свою чергу є підґрунтям для віктимності через невпевненість особистості та ауто-агресію. Вплив тривожності на формування віктимної поведінки полягає у сприйнятті, де оточення для дитини здається ворожим.

О. О. Андронніковою було виявлено систему психо-фізіологічних, індивідуально-психологічних та соціально-психологічних чинників. Науковець акцентує, що для ефективнішої профілактика віктимності серед дітей та підлітків, слід звертати увагу на чинники, які зумовлюють її формування [1].

М. П. Долгова визначила такі індивідуально-психологічні змінні, що сприяють формуванню віктимності у дітей, а саме: занижена самооцінка, суб'єктивний контроль, відсутність соціальної підтримки, емпатія, тривожність та фрустрація [5].

Підлітковий вік є кризовим періодом в житті дитини. Саме в цей час відбувається чимало змін у організмі дитини, які впливають на взаємодію підлітка з оточуючими.

Порушення, які виникають у будь-якій із цих сфер, стають основою для формування у підлітка віктимної поведінки, що у свою чергу є фундаментом для появи такого явища як булінг.

Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку. Отже, на прояв булінгу впливають соціальні, ситуативні та індивідуально-психологічні чинники. Враховуючи вище названі фактори впливу, можна зазначити, що виховання відіграє важливу роль у формуванні особистості дитини. Тому для ліквідації такого явища, як булінг, слід докласти зусиль як вчителям, так і батькам. А також варто пам'ятати, що необхідно стимулювати дитину до саморозвитку та самовиховання. Перспективою подальших розвідок напрямку є дослідження впливу самооцінки на формування прояву булінгу.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Андронникова О. О. Психологические факторы возникновения виктимного поведения подростков: диссертация ... кандидата психологических наук : 19.00.01 – общая психология, психология личности, история психологи / Андронникова Ольга Олеговна; [Новосибирский государственный педагогический университет]. – Новосибирск, 2005. К – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/psikhologicheskie-factory-voznikoveniyaviktimnogo-povedeniya-podrostkov#ixzz4N36jPISm>
2. Бех И. Д. Від волі до особистості / И. Д. Бех. – К. : Україна-Віта, 1995. – 202 с.
3. Будякова Т. Виктимологическая профилактика преступлений, причинивших моральный вред: автореф. дис... д-ра юридических наук : 12.00.08 – Тамбов: ТГУ, 2010. – 41 с.
4. Власова О. И. Педагогична психологія / О. И. Власова [навчальний посібник]. – К. : Либідь, 2005. – 400 с.
5. Долговых М. П. Психологическая детерминация проявления виктимного поведения личности подростка : диссертация ... кандидата психологических наук : 19.00.01 / Долговых Маргарита Петровна; [Место защиты: Рос. ун-т дружбы народов]. – Тольятти, 2009 – 189 с.
6. Енциклопедія батьківства: посібник з сімейного виховання / Авт. кол. за заг. ред. С. І. Коваленко, С. В. Кириленко. – К. : КНТ, 2008. – 592 с.
7. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>
8. Кіричевська Є. Насильство в загальноосвітніх навчальних закладах: стратегії подолання / Є. Кіричевська // Практична психологія і соціальна робота. – 2010. – № 8. – С. 4–10.
9. Папуша В. В. Ситуаційна детермінація виктимного поведіння підлітків / В. В. Папуша // Научный журнал «Общество: социология,

психология, педагогика». – 2016. – № 10. – С. 58–61.

10. Фоминых Е. С. Концепт: научно-методический электронный журнал. – 2014. – № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskie-mehanizmy-viktimnosti>.

REFERENCES

1. Andronnikova, O. O. (2005). *Psikhologicheskie faktoryi voznikoveniya viktimnogo povedeniya podrostkov*. [Psychological factors of adolescent victim behavior]. Novosibirsk.
2. Beh, I. D. (1995). *Vid voli do osobistosti*. [View vol_ to special]. Kyev.
3. Budyakova, T. (2010). *Viktimologicheskaya profilaktika prestupleniy, prichinivshih moralniy vred*. [Victimological prevention of crimes that have caused moral harm]. Tambov.
4. Vlasova, O. I. (2005). *Pedagogichna psihologiya*. [Educational psychology]. Kyev.
5. Dolgovyh, M. P. (2009). *Psikhologicheskaya determinatsiya proyavleniya viktimnogo povedeniya lichnosti podrostka*. [Psychological determination of the manifestation of victim behavior of the teenager]. Tolyatti.
6. *Entsyklopeiya batkivstva: posibnyk z simeynoho viovannya*. (2008). [Encyclopedia of paternity]. Kyev.
7. *Zakon Ukrainy «Pro zapobigannya ta protydiyu domashnomu nasilstvu»*. [The Law of Ukraine «On Prevention and Countering Domestic Violence»].
8. Kirichevska, E. (2010). *Naylstvo v zagalnoosvitnih navchalnyh zakladah: strategiyi podolannya*. [Violence in general education institutions: coping strategies]. Kyev.
9. Papusha, V. V. (2016). *Situatsionnaya determinatsiya viktimnogo povedeniya podrostkov*. [Situational determination of adolescent victim behavior]. Kyev.
10. Fominyh, E. S. (2014). *Kontsept: nauchno-metodicheskiy elektronniy zhurnal*. [The concept].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

ПІДВАЛЬНА Юлія Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Наукові інтереси: вивчення соціально-психологічних факторів соціального явища булінг.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

PIDVALNA Yuliia Vasyliivna – Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work of the Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

Circle of scientific interests: study of socio-psychological factors of the social phenomenon of bullying.

Стаття надійшла до редакції 24.11.2019 р.